

БОГОСЛОВСЬКА ДУМКА В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Лариса Рева

ОСОБИСТІТЬ В ЛІТЕРАТУРІ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОШУКУ СВОГО “Я”

На фактичному матеріалі показано процес осмислення світоглядно-художнього формування особистості на різних етапах розвитку історії давньої української літератури. Розглядається екзистенціальний (суб'єктивний) історизм як засіб інтепретації особистості в давній українській літературі, робиться акцент на ролі письменників та їх участі в процесі створення образу людини часу, пробудженні національної свідомості, амбівалентному відношенні до моральних якостей особистості на різних етапах розвитку історії давньої української літератури.

Ключові слова: історія літератури, твір, образ, особистість, еволюція, письменник.

Тема людської особистості не нова в літературі. Ідеал українця — це гармонійно і всебічно розвинена людина з багатогранними знаннями, глибокою національною свідомістю, високими інтелектуально-творчими, духовно-моральними і естетичними якостями. Пізнання і дослідження самих себе, чи — хто такі українці, — поставало перед нами не одне століття. Є. Маланюк, творячи нариси з історії нашої культури, писав: “Може, найважливішим з наших завдань, як національної спільноти, є і буде: пізнати себе¹”.

В кінці ХХ ст. було представлено ряд різноманітних концепцій, в основі яких — трактування української духовності в її культурно-історичних виявах Івана Франка, Михайла Грушевського, Михайла Возняка, Сергія Єфремова, Дмитра Чижевського, Євгена Маланюка, Олеса Гончара..., прагненні показати “українську душу” на основі теоретичних засад світової філософії, культурології, аналітичної психології. В наш час художню модель особистості розглядають Микола Жулинський, Анатолій Погрібний, Микола Ільниць-

кий, ряд інших вчених, праці яких відзначаються глибиною дослідження та оригінальністю своїх медитацій. Література – це художній літопис, духовна скарбниця нації... “Поет, то є обранець Божий, устами якого до людей промовляє Бог; поет — то є пророк, віщун; то є кобзар, що голосить людям Божу правду”². “Коли б не було античного мистецтва, а зокрема... Есхіла, Софокла, Еврипіда, Аристофана, Гомера, Платона, Арістотеля, Горація, Вергілія, Шекспіра, Мольєра, Гете, Шиллера, Байрона, Гюго, Ніцше (він у першій мірі — мистець), а в українській літературі Шевченка, Франка, Лесі Українки, Кобилянської, Коцюбинського, Стефаника, Олеся — то й напрям цілого суспільного руху у кожного народу і в цілм людстві був би інакший”. Ми пізнаємо з творів цих письменників, з історії цього духовного скарбу — “історію літератури”³. “Ніщо так не поширюється серед народу і ніщо так не формує людське думання... як красне письменство (література)”. Як і понад сто років тому, в “хворі”, за характеристикою А. Чехова, часи, “подвижники потрібні, як сонце”.

Одним із вирішальних факторів національної самобутності українського народу є мова.

Давня українська писемність розвивалася в руслі світового літературного процесу, в тісних взаємозв'язках з художнім словом, культурою сусідніх народів. В Україні осмислення особистості починається ще в давньоруських землях. Київська Русь мала розвинену і різноманітну літературу, основою якої була усна народна творчість. Імена богатирів Добрині, Альоші Поповича, Іллі Муромця та інших зустрічаються в пам'ятках стародавньої писемності. Київські билини про Василя, Святогора, Микулу Селяниновича, Вольгу Всеславича, Володимира Красне Сонечко — збірний образ кількох київських князів. однаково були “рідними” для всієї Правобережної України.

Оповівши появу св. Богородиці^{4,5}, йдеться про боротьбу Василя з татарським “Батигою” і про його перемогу. Це — традиційна тема про боротьбу богатирів київських у ті часи з кочівниками. Але плач Пресвятої Богородиці, окрашений християнською релігійною легендою, є переспів стародавньої пісні про Батієве побоїще і тому для билини є образ цілком новий та оригінальний⁶.

XI — початок XIII ст. — це період першого розквіту київської культури. В першій половині XI ст. в київському літературному середовищі було створено видатну пам'ятку давньоруської літератури — художньо-публіцистичний твір ораторського мистецтва “Слово про Закон і Благодать” Ілларіона. З книг XI-XII ст. київської письмової традиції відомі Остромирове Євангеліє, Ізборники Святослава, Мстиславове Євангеліє. Нестор-літописець, служитель Києво-Печерського монастиря, агіограф кінця XI–початку XII ст. — автор

житий про Бориса і Гліба та Феодосія Печерського. Традиційно вважається одним із авторів “Повісті временних літ”, яка із “Чеською хронікою” Козьми Празького та “Хронікою і діяннями князів чи правителів польських” Галла Аноніма, має фундаментальне значення для слов’янської культури. Основне історичне значення Нестора-літописця полягає в тому, що він створив історико-художній твір, який не має аналогів у європейській середньовічній історіографії. Він показав, що наш народ має свою історію, якою може пишатися. “Повість временних літ” передає глибоко патріотичні слова Володимира Мономаха, виголошені ним на Любецькому з’їзді князів: “... да отселе имемся по единому сердцу и блюдем Рускіе земли!” “Золотою книгою українського письменного люду”⁷ став Києво-Печерський Патерик.

Особливе значення для сучасників мало “Поученіє Володимира Мономаха”, звернене до його дітей. Він закликав їх жити в мирі та любові. Почаття було продовжене автобіографією.

В XII ст. було створено шедевр давньоруської літератури — “Слово о полку Ігоревім” — один із найяскравіших творів, що відзначається класичними характеристиками особистостей. В цей же час поширюється доскональне слов’янське письмо — кирилиця, на якому написані пам’ятки XI-XIII ст. Кириличні видання, що складають важливу ланку в системі світових цінностей* були одними із перших свідчень високої освіченості, культури, духовно-моральних ідеалів української нації.

Нашестя татарів, експансія і панування іноземних завойовників негативно позначились на розвитку культури України, перериваючи її майже на триста років. Проте, як не можна вбити народ, так не можна було знищити і його культуру.

Біблія — стародавня пам’ятка писемності, зібрання різних за формою, змістом і жанрами літературних творів, переважно релігійного історико-повчального змісту, які творилися з XII ст. до н.е. до II ст. н.е. Водночас до неї входять і світські книги, ритуальні та юридичні кодекси, міфи, народні пісні,

*Рева Л. Українські кириличні стародруки як національна культурна спадщина: Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції // *Культура України: Історія і сучасність*. — Х., 1996. — С. 73-74; Рева Л. Неопубліковані матеріали про давню українську книгу // *Студії з архівної справи та документознавства*: Т.7. — К., 2001. — С. 140-143; Рева Л. Українське письменство XIV — першої половини XVI ст. *Історіографія і бібліографія // Література. Фольклор. Проблеми поетики*: Зб. наук. пр. — Вип. 27: Ч.2 / Редкол. А.В. Козлов (відп. ред.) та ін. / Київ. Нац. ун-т імені Тараса Шевченка; Ін-т філології. — К.: Акцент, 2007. — [568 с.]. — С. 185-206; Рева Л. Українське письменство другої половини XVI — першої половини XVII ст. *Історіографія і бібліографія // Література. Фольклор. Проблеми поетики*: Зб. наук. пр. — Вип. 28: Ч.1 / Редкол. А.В. Козлов (відп. ред.) та ін. / Київ. Нац. ун-т імені Тараса Шевченка; Ін-т філології. — К.: Твімінтер, 2007. — [663 с.]. — С. 218-247.

перекази, притчі, любовна лірика, фрагменти найдавніших героїчних епосів. З Біблії – її перекладів, поетичних і філософських інтерпретацій — розпочалася наша література в середньовічній Україні-Русі. З Біблією вона розвивалася впродовж останнього тисячоліття. На всіх етапах її багатоговікового розвитку спостерігається тісне переплетіння національного і релігійного. Найкращі оригінальні самобутні твори — духовна поезія, житія, патерики, агіографічна проза, драматичні твори — були написані на теми евангелій чи історії церкви⁸.

Великою популярністю користувалася перекладна житійна, або агіографічна література, в книгах якої створювався образ ідеального церковного героя. Біблія і житійна література становили певну розгорнену цілісність.

В результаті тісних взаємозв'язків з польською культурою наша писемність ознайомилася з літературними досягненнями західноєвропейських народів, засвоїла нові естетичні концепції, що сприяло розширенню ідейно-тематичних горизонтів, спрямованих на пошук нових шляхів художнього збагачення особистості.

Середньовічна книжність була пройнята прагненням до символічного тлумачення Святого Письма⁹. «Це більш сміливе й оригінальне образотворення, частковий відхід від середньовічних традицій і прагнення до більшої емоційності»¹⁰. За словами С.Д. Лихачова, новий стиль відповідав новому змістові, передусім емоційно-експресивної житійної літератури¹¹.

В кінці XV — першій половині XVI ст. впроваджується латиномовна українська література. Українська література зазнає свіжого подиху ренесансних і реформаторських ідей.

Друга половина XVI — початок XVII ст. — час пробудження національної свідомості, героїчної боротьби українського народу проти іноземних поневолювачів, соціального та національного гніту. Тематично весь епос цього періоду присвячується боротьбі українського народу з турецько-татарською агресією — «Дума про Самійла Кішку», «Самарські брати», «Козак Голота», «Пісня про Байду», «Ой, на горі вогонь горить»... А в XVII ст. тематика усної народної творчості пов'язується з боротьбою проти польсько-шляхетського натиску: «Ой, на горі та жінці жнуть», «Не дивуйтеся, добрії люди», «Славна стала та Кравчина»...

Піднесення української культури в кінці XVI та перших десятиліттях XVII ст. пов'язане в значній мірі з діяльністю братств — громадських організацій православних міщан, що брали активну участь у боротьбі українського народу проти національно-релігійного гніту та експансії католицизму¹².

На основі давніх традицій, мови, побуту, звичаїв в XVI — XVII ст. по всьому етнографічному просторі України формується новий тип людини, яка прагнула розвивати власну національну культуру.

В кінці XVI ст. в жорсткій боротьбі з засиллям польсько-шляхетської та римсько-католицької експансії розвивається полемічно-публіцистична проза, яскравими представниками якої були Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький*, Захарія Копистенський та інші. Одним із найвидатніших письменників-полемістів другої половини XVI ст. був Мелетій Смотрицький (бл. 1577–1579 — 1633) — син Герасима Смотрицького — письменник, організатор освіти, видавець.

В кінці XVI і перших десятиріччях XVII ст. зароджується і поширюється віршова література, яка у народній словесності уже мала величезну історію.

Найвидатнішим письменником-полемістом не тільки України, а й усього слов'янського світу, визначним культурним, громадським діячем кінця XVI — початку XVII ст. був Іван Вишенський** (бл. 1545-50– після 1620). В своїх творах він розвивав ідеї філософської національної культури, які полягали

*Література про М. Смотрицького]: Засадкевич Н. Мелетий Смотрицкий как филолог. — Одесса: Тип. П. Францова, 1883; Маслов С.И. "Казань" Мелетия Смотрицкого на частный погреб о. Леонтия Карповича. — К.: Тип. Т.Г. Мейнандера, 1906; Осинский Аф. Мелетий Сотрицкий, архиепископ Полоцкий. — К.: Тип. Акц. Об-ва "Петр Барский в Киеве", 1912; Прокошина Е.С. Мелетий Смотрицкий. — М.: Наука и техника, 1966; Яременко П. Мелетій Смотрицький. Життя і творчість. — К.: Наук. думка, 1986; Шевчук В. — Т.1. — С.243-254. Кралюк П.М. Духовні пошуки Мелетія Смотрицького. — К.: Укр. Центр духовної культури, 1997; Грамматика Лаврентія Зизанія и Мелетія Смотрицького / Сост., подг. текста, науч. коммент. и указ. Е.А. Кузьминовой. — М., 2000; Шевчук В. — Муза Роксоланська: Українська література XVII-XVIII ст. : У 2 кн. — Кн.: 1: Ренесанс. Раннє бароко. — К., 2004. — С.243-254

** Література про І. Вишенського]: Укр. письменники: Біо-бібліогр. сл.: У 5 т. — Т.1. — К., 1960. — 230-236; Релігієзнавчий словник. — К., 1996. — С. 58; Огоновський О. Історія літератури руської: В 6 т. Т.1. — С. 139-143; Франко І. Іван Вишенський і його твори // Тв. в 50 т. — Т. 30. — К., 1981; Франко І.Я. Новий причинок до студій над Іваном Вишенським /ЗНТШ. — 1900. — № 3-4; Франко І. Я. Іван Вишенський: На Святогорській горі: Поєми. — К., 1918; Житецький І.П. Літературна діяльність Іоанна Вишенського // Київська старина. — 1890. — №6; Ерьомін І. Іван Вишенський і його громадсько-літературна діяльність // Вишенський І. Твори. — К., 1959; Пінчук С.П. Іван Вишенський: Літ. портрет. — К., 1959; Пінчук С.П. Іван Вишенський. Життя і творчість: Посібник для вчителів. — К., 1968; Кримський А. Іоанн Вишенський, его жизнь и сочинения // Кримський А. Твори. — Т.2. — К., 1972.; Сумцов Н.Ф. Іоанн Вишенський: Южнорусский полемист начала XVII ст. // Киевская старина. — 1885. — №4; Махновець Л. Сатира і гумор української прози XVI — XVII ст. — К., 1964; Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я. Давня укр. література. — К., 1978. — С. 142 — 160; Яременко П.К. Іван Вишенський. — К., 1982; Пашук А.І. Іван Вишенський — мислитель і борець. — Львів, 1990; Возняк М. Історія укр. літератури: У 2 кн. — Кн.1. — Л., 1992. — С. 399-436; Єфремов С. Історія укр. письменства. — К., 1995. — С. 131-136; Чижевський Д. Історія укр. літератури. — Тернопіль, 1994. — С. 225 — 232; Архіви: Кистяковская Н.П. Конспекты работ об И.Вишенском // IP НБУВ. — Ф. 203. — №19.

в національному самоусвідомленні. Його демократично-гуманістичні ідеї випереджали погляди і традиції епохи, його твори будили думку, вселяли відвагу і силу для дальшої боротьби¹³.

Велике національне пробудження кінця XVI ст. викликало найрішучіші зміни в історії духовного життя нашої Вітчизни. У період другої половини XVI– першої половини XVII ст. відбуваються зміни ще ґрунтовніші.

Одночасно з розвитком полемічної літератури розвивається жанр ораторсько-проповідницької прози. Творчість Кирила Транквіліона-Ставровецького (?-1646)– церковно-освітнього діяча, друкаря, українського письменника, філософа, вчителя кінця XVI — першої половини XVII ст. Головний герой його творів — людина з її роздвоєною душею та змаганням в ній лихих і добрих начал. Транквіліон не сумнівається у великих творчих потенціях людини, у якої є “ум” і розум: перше — вроджене, друге — набуте. “Ум невидимий, самовласний, безсмертний, вічний”, найперша сила душі, а при нім інші сили розумної душі: воля, пам’ять, доброта, гадка, розум, хитрість, уява, застанова, радість і любов. .. “Як чого від кого іншого навчишся й порозумієш, це розум, а ум в душі сам через себе розумний, то й всякі розуми в світі родить і украшає.”¹⁴. К. Транквіліон-Ставровецький розробляє концепцію двох начал у людині, обґрунтовує гармонію її душі і тіла, поєднання в ній суперечностей — світла й п’їтьми, ангела і звіра, смерті і життя. Все, що може людина — прожити своє життя згідно з християнською мораллю, за якою оцінюється її життя і вчинки.

Творча спадщина К. Транквіліона-Ставровецького вплинула на творчість українських та зарубіжних майстрів слова — К. Саковича, Л. Барановича¹⁵, І. Галятовського¹⁶, Г. Сковороду¹⁷ та інших видатних мислителів¹⁸.

Після кровопролитної війни Богдана Хмельницького в Україні наступила Руїна. На Лівобережжі наростає поступово тиск Росії.

Помітну роль в українській та російській літературі цього періоду відіграв Дмитро Туптало (Дмитрій Ростовський) (1651–1709). В своєму вченні про людину Дмитро Туптало виходить із традиційної для української думки концепції — поділу людини на “внутрішню” й “зовнішню”.

Дмитро Туптало “належить до найплідніших давніх українських письменників, широта творчості якого не може не подивляти: він — поет, композитор, зокрема писав мелодії до власних текстів, драматург (сам свої п’єси виставляв), автор численних оповідань про чуда, а також агіографічних, філософ-богослов, історик, автор щоденника та листів”¹⁹.

1700 р. в Чернігові було видано богословсько-моралістичний трактат. “Апологію на втолення печалі людині, яка є в біді, гонінні та озлобленні, коротко складену за порадою Святого Апостола Павла”, який казав: “Уті-

шайте один одного і творить для ближнього”. Всі інші проповіді письменника побачили світ після смерті автора²⁰. Найвизначнішим твором Д. Туптала є фундаментальні “Четї-Мінеї” — життєписи святих, над якими автор працював понад 20-ть років (1683 — 1705).

В другій половині XVII ст. в українського народу виробилося відчуття етнічної самодостатності й усвідомлення себе як етносу.

Найяскравішою постаттю в релігійному, суспільно-політичному, культурно-освітньому та літературному житті України цього періоду був Лазар Баранович (бл. 1620 — 1693). “Він брав участь у політичних справах своєї батьківщини і особливо грав важливу роль після зради Брюховецького... За його впливом був вибраний гетьманом Многогрішний і укладені глухівські статті”²¹. Часом він “залишався єдиним значним діячем, здатним представляти загальнонаціональні інтереси. Був потрібний усім: і гетьманам, і царям, і воеводам, і ректорам Київської колегії, ігуменам і дипломатам, архітекторам і поетам, богословам і художникам, селянам, козакам, купцям...”²². Погляди багатьох українців зверталися до нього. І він учив співвітчизників покладатися не лише на зброю й власні сили, а й на ласку Божу, прислухатися до голосу своєї християнської совісті”²³.

Він закликає до християнського смирення, любові, надії на Бога: “У ці часи, повні брані, — пише він у передмові до свого “Меча Духовного”, — ніщо не є таке корисне, як Меч...” “Цей меч Духовний — слово Боже, що виходить із вуст Христових, не вбиває, але живить...”²⁴.

Прямуйте, люде, мерщій до покути,

Не так боятись ви будете скрути (Пер. В. Шевчука)²⁵.

Хоча він не ратував за соціальну революцію, цілком вдовольнявся тим, що існує так звана гармонія: кесарю — кесареве, а коли ж відбувається бунт, то “хворістю Україна хворіє важкою”.

Серед творчої спадщини Л. Барановича значне місце займає й любовна лірика: Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні XVI — початку XIX ст. — К., 1984. — С. 101-104 — з передмовою О. Мишанича. Автор передмови стверджує, що “з погляду форми і змісту всю давню українську любовну поезію можна поділити на дві частини. Перша — традиційні силабічні вірші, авторами яких були переважно люди духовного сану, тому їхні погляди на кохання стримані, обмежені релігійними приписами. Тому це була, — продовжує О. Мишанич, — книжна морально-повчальна поезія, що подавала правила поведінки жінки у сім’ї, осуджувала “блудну пристрасть”, біблійною історією підкріплюючи свої настанови. Що ж стосується другої частини, то це переважно анонімна поезія, витворена під впливом народної пісні”²⁶. Любовні вірші достойника Лазаря — яскравий приклад першого варіанту.

Видатний український дослідник літератури О. Огоновський, досліджуючи творчість Л. Барановича, писав, що “Майже жоден письменник руський до Івана Котляревського не заявив у своїх письмах стільки гумору, скільки бачимо його в творах Барановича Лазаря. Це тим більш дивно — гумор поєднувати з викрутасами науки схоластичної”²⁷.

Л. Баранович — один із найвідоміших проповідників свого часу. В. Крехотень зазначав, що “до однієї школи належить Л. Баранович, до другої — І. Галятовський та А. Радивилівський”. Мається на увазі дві школи проповідників, із яких кожна старалася зберегти зв’язок зі старим часом. Одні були греко-слов’янського типу, інші — латинопольського. Полемізуючи з католицькими та уніатськими богословами, Л. Баранович виступав за співіснування православ’я, католицизму й унії. “Баранович не був ворогом свого класу, він не виступав проти феодальної системи вцілому, хоч у його творах, і, особливо, в листах, почуваються іноді опозиційні настрої. Він бачив, що “весь світ у злі лежить” і що сучасне йому життя, засноване на принципі: “хто сильніший, той і кращий”²⁸.

Парадоксальним є те, що поет виступає не за волю, незалежність держави, а “за отчу віру”, тобто патріотизм у нього виступає вторинним. Показовим при цьому є те, що “засуджує Баранович і ігумена Видубицького монастиря Феодосія Углицького, який наказував на полях Лаври “бити до крові, обирати і знущатися з селян”²⁹.

Учнем і сподвижником Лазаря Барановича був відомий український письменник, громадсько-політичний і культурний діяч Іоаникій Галятовський (поч. XVII — 1688).

Знаковою постаттю для української культури був Григорій Сковорода з його неординарною філософською системою. Це була найяскравіша постать в Україні XVIII ст., а його оригінальна гуманістична творчість “була ґрунтом для розвитку української філософії і літератури”³⁰ подальших століть. Поет, філософ, музикант, байкар, педагог і співак, а до того ж і досі є його особистість багато в чому незбагненою.

Основною домінантою поглядів і настанов філософа було духовне вдосконалення та віднайдення гармонії між людиною і Всесвітом. Для Г. Сковороди головне — “істинна людина — це її невидима натура, дух, а натура видима, тіло, є лише тінню”, що не має власного буття”³¹.

Кожен народжений для щастя й специфічно обдарований від природи! — таке кредо Сковороди. Тому необхідно пізнати себе, своє призначення на землі й скеровувати його на благо інших (а тим самим, і своє!) — в цьому щастя³².

Своєю творчістю Г. Сковорода підсумував найвищі досягнення давнього українського письменства. Він знаменує завершення українського Бароко і перехід до літератури нової. "...З ним літературний барок не доживів, а догорів повним полум'ям до кінця та враз згас"³³.

На жаль, ні поетика, ні філософсько-моралістичні ідеї Г. Сковорода в новій українській літературі не розвинулися "... не до екзистенціальних проблем, не до "нрава" і "права" окремої особистості було нашій літературі, її без останку поглинали гнів і біль, та соціальний протест, політичні пристрасті, боротьба за виживання нації, мови, зрештою — за власне виживання"³⁴.

"Руссо, Сковорода, Толстой геніально передчули вищу мудрість, яка стала найгострішою потребою нашого часу: вернутися до природи, шукати гармонійності з нею. Іншого шляху нема. Цивілізація несе зручності, але щастя людині не може дати... Ось де вузол усіх філософій"³⁵.

В другій половині XVIII ст., коли Україна остаточно втратила свою самостійність, культуру й систему освіти, коли були зруйновані національні державні інституції й заміна їх інституціями чужими, Г. Сковорода переносить увагу із суспільних чинників і зосереджує свої роздуми на самозбереження людського "Я", "гідного й дорогого для себе", будуючи на цій основі свою філософську систему³⁶.

Заборона світського книгодрукування, учиненого Петром 1, позначилася на розвитку елітарних форм літератури, але одночасно сприяла розвитку рукописних збірників, літописання, ґрунтуючись на досить сильних здобутках літератури попередніх часів... В художній творчості в цей час було створено вершинні явища культури, прикладом є постать Г. Сковорода. Його філософія, будована на загальнохристиянських підвалинах та античності, з одного боку, не мала аналогів у світовій філософії, а з другого – впливала з глибоких національних традицій філософського осягнення світу й людини, творених на нашій землі³⁷.

-
1. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. — К.: "Обереги", 1992. — 80 с. — С. 5
 2. Білецький Л. Історія української літератури: Т.1: Народня поезія. — Авсбург, 1947. — 328 с. — С. 10-11.
 3. Білецький Л. Цит. пр. — С. 19-20.
 4. Рева Л. Славянская женщина во временном и пространственном аспекте // Таленавітыя жанчыны Беларусі у культурнай, навуковай і мастацкай прасторы свету : зб. матэрыялаў Міжнар. наук.-практ. канф. (Мазыр, 24—25 мая 2007) / М-ва Адукацыі Рэспублікі Беларусь, Установа Адукацыі "Мазырскі Дзяржавны педагагічны універсітэт імя І. П. Шамякіна". — Мазыр, 2007. — С. 200—205.
 5. Рева Л. Духовність як домінанта загальнолюдської проблеми в образі Ярославни // "Слово о полку Ігоревім" та його доба : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф.

- (Галич, 24 жовт., 2007 р.) : на посвяту Ярославів Осмомислу, князю Галицькому / Держ. служба з питань нац. культ. спадщини, Нац. заповідник "Давній Галич". — Галич, 2007. — С. 50—58.
6. Білецький Л. Цит. пр. — С. 192-193.
 7. Кречотень В.І. "Золота книга" українського письменного люду // Києво-Печерський Патерик. — К., 1991. — С. 270—278.
 8. Рева Л. Євангеліє як джерело національної духовності // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. ст. — Вип. 13. — К., 2004. — С. 325-331.
 9. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. — Л., 1967. — С.161.
 10. Пелешенко Ю.В. Розвиток української ораторської та агіографічної прози кінця XIV — початку XV ст. — К., 1990. — С. 99; Пелешенко Ю.В. Українська література пізнього середньовіччя (II половина XIII — XV ст.): Джерела. Система жанрових традицій. Духовні інтенції. — К., 2004. — 428 с.
 11. Лихачев С.Д. Русская литература // История всемирной литературы: В 9 т. — М., 1985. — Т.3. — С.466.
 12. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI—XVII ст. — К., 1966.
 13. Франко І.І. Вишенський і його твори// Збір. тв.: У 50 т. — Т. 30. —К.: Наук. думка, 1981.
 14. Возняк М.С. Історія української літератури: У 2 кн. — Кн.1. — Львів: Світ, 1992; Кн.2. — 560 с.
 15. Рева Л. Він жив і творив на Чернігівщині: До портрета Лазаря Барановича // Вісник Книжкової Палати. — 2007. — №1. — С.29-33.
 16. Рева Л. Галятовський Іоанікій — український письменник, церковно-освітній і громадський діяч, засновник теоретичних засад барокової проповіді // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. ст.: Вип. 9 / Наук.-дослід. Центр "Часи козацькі"; Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури; Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК. — К., 2000. — С. 181 — 186.
 17. Рева Л. Григорій Сковорода (1722 — 1794) — уродженець України, філософ світового рівня // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. — Т. 19: У 2-х кн. Тематичний випуск: "Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризації". — Кн. 1. — К., 2009. — 692 с. /Матеріали Міжнар. наук. конф. "Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризації" (К., 29 — 30 верес., 2009). — [С. 351 — 366].
 18. Рева Л. Рефлексії розвитку давньої української літератури // Історія бібліотечної справи в Україні: До 1000-річчя літописання і книжкової справи в Україні: Зб. наук. пр. — Третій вип. / М-во культури і мистецтв України; Нац. Парламентська б-ка України. — К., 1999. — С. 112-119.
 19. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI — XVIII ст.: У 2 кн. — Кн.2: Розвинене Бароко. Пізнє Бароко. — К.: Либідь, 2005. — С. 219. — [728 с.].
 20. Титов Ф. Проповеди святителя Дмитрія, митрополита Ростовського на українском наречіи. — М., 1909.
 21. Костомаров Н.И. Галятовский, Радивилловский и Лазарь Баранович // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей: В 4 т. — Т.III. — М., 1998.— С. 119.

22. Макаров А. Пророцтво Лазаря Барановича // Макаров А., Шевчук В. Чернігівські Афіни. — К., 2002. — С. 8.
23. Макаров А. Цит. пр. — С. 7.
24. Баранович Л. Меч Духовний. — К., 1666. — Передмова.
25. Баранович Л. Світ стрясають грози на людські сльози // Марсове поле. — К., 1989. — Т. 2. — С. 28.
26. Пісні Купідона. — С. 11.
27. Огоновський О. Історія літератури руської: I— IV част., 6 вип. — Ч. I: Ларазь Баранович:—Л., 1887. — С. 295.
28. Євдокименко В. Ю. Суспільно-політичні погляди і діяльність Л. Барановича // З історії вітчизняної філософської та суспільно-політичної думки. — К., 1959. — С. 69.
29. Письма преосвященного Л. Барановича с примечаниями. — 2-е изд. — Чернигов, 1865. — С. 179.
30. Попов П. М. Григорій Сковорода.: Життя і творчість: Літ. портрет. — К.: Дніпро, 1969. — 172 с.
31. Баранович Л. Меч Духовний. — К., 1666. — Передмова.
32. Кононенко П. П. Українська література: Проблеми розвитку. — К.: Либідь, 1994. — С. 95.
33. Чижевський Д. Історія української літератури: Від початків до доби реалізму. — Тернопіль: Феміна, 1994. — [480 с.].
34. Барабаш Ю. Причинки до теми “Гоголь і українське літературне бароко. Генезис і типологія” // Слово і час. — 1992. — № 9. — С. 28.
35. Гончар О. Щоденники: У 3 т. — Т. 2: 1968 — 1983. — К.: Веселка, 2003. — С. 54.
36. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI — XVIII ст.: У 2 кн. — Кн. 2: Розвинене Бароко. Пізне Бароко. — К.: Либідь, 2005. — С. 219. — [728 с.].
37. Шевчук В. Цит. пр. — С. 684.

SUMMARY

LARYSA REVA

In article by Reva L. on proved by facts to showing the process contemplation and artistical formation of personality for the different stations of development by history of old Ukrainian literature. Contemplated existentialist (subjective) historizm how means of interpretation personality in antique Ukrainian literature, made accent for the role by writers and him partaking in process create of figure man of time, awakingm from national conscience, ambivalent relation for moral quality personality for the different stations of development by history of antique Ukrainian literature.

Key words: history of literature, production, figure, personality, evolution, writer.